

Csepli György

NARRATÍVÁK FOGSÁGÁBAN - A NÉPI ÍRÓK POLITIKAI SZOCIALIZÁCIÓJA MAGYARORSZÁGON -

A kelet-európai nemzeti narratíva keletkezése

A felvilágosodás az univerzális polgári szabadság jegyében újrateremtette az ember drámai terét. A Rajnától nyugatra fekvő európai társadalmakban a szabadság kihívása létrehozta a modern nemzeti államot, melyben az egyéni és kollektív szabadság megerősítésének politikai, gazdasági, majd később szociális intézményei egymással szinkronban és egymás hatását felerősítve fejlődtek ki (Breuilly, 1982.). A Rajnától keletre ezzel szemben a nemzeti eszme jegyében szerveződő kollektív szabadság megteremtése került napirendre.

Másként nem is történhetett. A német identitás eszmei keretei előbb készültek el, mint az egységes német állam. A térség keleti végpontján az orosz nemzet abszolutisztikus birodalmi keretekben kereste a maga azonosságát. E két óriás között helyezkedett el a közép- és kelet-európai nemzetek Golf-árama. E nemzetek mindegyike kisebb vagy nagyobb mértékben a szilárd és egyértelmű politikai kereteket nélkülözve egy majdan megteremtendő saját állam reményében kulturális és pszichológiai fogalmakban kényszerült megfogalmazni és megindokolni a maga különállását (Armstrong, 1980).

A nyugati társadalomfejlődés mintáinak tükrében a Rajnától keletre fekvő térség társadalmi elmaradottként kellett hogy definiálják önmagukat. Az elmaradottság felszámolására született programok egyszerre tüzték ki célként a nemzeti és a polgári emancipációt. Az abszolutizmus által konzervált feudalizmus csökevényes mértékben engedte érvényesülni a kapitalizmust, melynek következtében a nemzetté válás programja szükségképpen könnyebbnek látszó kulturális és ideologikus politizálást részesítette előnyben. Ez a stratégia viszont azt eredményezte, hogy a HAZA jelszava által szimbolizált ideologikus konstrukció szembekerült a HALADÁS jelszava által megjelenített pragmatikus, jogi, társadalmi, gazdasági reform cselekvések sikere által reményelt társadalmi realitással.

A felvilágosodás szótárából származó szavak kommunikációs pályája mélyrehatóan módosult a közép- és kelet-európai társadalmakban. Ezeket a társadalmakat a feudalizmusból örökölt és a kapitalizmus által felemás transzformált etnikai, vallási és társadalmi különbségek olyannyira széttagolták, hogy a nemzeti homogenizációra buzdító narratíva tragikusan elfajult heterogenizációt eredményezett.

A keletkező kommunikációs úrben az üzenet normatívák megfogalmazására korlátozódott. Írók, költők, papok, látomásos politikai vállalkozók kerültek monopolhelyzetbe, akik a romantikus világlátás szabályai szerint jelenítették meg az elmaradottságból a haladás felé vezető utat. (Hroch, 1985).

A politikai antiszemitizmus felmerülése

Sikeresen végigvitt antifeudális politikai forradalmak híján a társadalmi működésbe időközben beékelődött kapitalista aktorok az abszolutizmus által konzervált feudális struktúrák hordozóit irritálták és frusztrálták. A keletkező duális társadalmi szerkezetek lélektanilag jelentősen megterhelték az egyes közép- és kelet-európai társadalmakat. A szakadás ott és olyan mértékben vált mélyé, ahol a kapitalizálódás haszonélvezőit és károsultjait nemcsak tradicionális és modern politikai értékek, hanem azokkal egybefolyva, etnikai és vallási kategóriák is szétválasztották.

A kapitalizmus kihívása Közép- és Kelet-Európában számos differenciális társadalmi hatást váltott ki, melyek listázása és elemzése itt nem lehet feladatunk. Ebben a cikkben azt kívánjuk megvizsgálni, hogy a magyar nemzeti azonosságtudat huszadik századi megfogalmazásában jelentős szerepet játszó, népi íróknak nevezett csoport egyes tagjai miként számolnak be a zsidósággal való gyermekkori találkozásról.

A népi írók gyermekkoruk az Osztrák—Magyar Monarchia sikerperiódusára esik. Magyarország társadalmi struktúrájára ebben az időszakban különösképpen jellemző az abszolutizmusból örökölt feudális szerkezet és a rohamosan előretörő kapitalista szerkezetek konfliktusos egymás mellett élése. A dinasztikus birodalmi keretek között politikailag kompromisszumra kényszerült magyar nemzeti eszme liberális lendülete megtört. A kulturális és pszichológiai értelemben magát magyarnak tartó népesség ereje elégtelennek bizonyult arra, hogy az ország lakosságának mintegy felét kitevő, magát szlovákként, románként, szerbként, horvátként, németként definiáló népességrészeket asszimilálja. A későbbi fejlemények ismeretében paradoxonként hat, hogy az asszimiláció legsikeresebben az ország lakosságának pár százalékát kitevő zsidók esetében bizonyult eredményesnek.

A közép- és kelet-európai zsidóság a középkort követően vált számottevővé, miután az üldözések hatására kiszorult Nyugat-Európából. A kapitalizálódás előretörésének arányában Németországtól Oroszorszáig a zsidók mindenütt sikeresen tudtak élni a kapitalista struktúrák által kínált lehetőségekkel. Az intellektuális, kulturális és vallási tradíció, az üldözések által kikristályosodott túlélési stratégia, a feudális tradíciókból való kényszerű kirekesztettség együttesen olyan szocializációs háttérrel eredményezett, melynek birtokában a zsidó családból származók (elsősorban férfiak) jelentős kulturális és készségbeli előnyökre tettek szert a kapitalizálódás által szaporított vagy újonnan teremtett pozíciók betöltése tekintetében a feudális értékek és habitusok szorításában szocializálódott lakossággal szemben.

Az Osztrák – Magyar Monarchia rohamos kapitalizálódása valósággal galvanizálta a területén élő zsidókat, és egyben mágnesként vonzotta azokat is, akik Kelet-Európa elmaradottabb részein élve a középkori üldözésekre emlékeztető rettenetes megkülönböztetések elől jobb

sorsra vágyva menekültek.

Magyarországon a zsidók többségének asszimilációja gyorsan és sikeresen ment végbe, ám éppen népi írók gyermekkori visszaemlékezései bizonyítják, hogy a megkülönböztetés a mindennapi interakciós színtereken megmaradt, az etnocentrikus és vallási antiszemitizmus tovább élt.

A népi írók gyermekora

A század 40-es éveiben publikált gyermekkori visszaemlékezéseket persze nem fogadhatjuk el névértéken. Mire a visszaemlékezések megírására és megjelentetésére sor került, Magyarországon végképp a múltba merült a Monarchia liberalizmusa és toleranciája, mely lehetetlenné tette a felkelő politikai antiszemitizmus államrezonként történő megnyilvánulását. A két világháború közötti időszakot, s annak különösen második felét annál inkább átítatta az állam által elismert, jogilag szentesített politikai antiszemitizmus, mely korszalként konformizáló erővé vált. A nyilvános antiszemita önprezentáció következképpen előnyére vált a szellemi termelőnek, aki joggal hihette, hogy uszító hangneme által irodalmi áruja kelendőbb lesz.

A visszaemlékezésekben megjelenített pejoratív, sztereotipikus és előítéletes zsidókép a haladás értékeit kiejtő, a haza értékeit az antikapitalista tradíció mentén kereső ideologikus nemzetfelfogás lélektani következményének tűnik, függetlenül attól, hogy keletkezésében a megírás idején uralkodó korszaknak vagy az egyidejű ellenérzésnek tulajdonítjuk a döntő szerepet.

A világháborús vereség, s a lehetőségek szűkülése folytán bekövetkezett esélycsökkenés visszamenőleg hitelesítette a gyermekkori ellenérzéseket, összeolvastva azokat a politikai antiszemitizmus ideológiai kliséjével, melynek szuggesztívója alatt a visszaemlékezés írója önmagával a középpontban a kizáró módon meghatározott magyarokat a zsidók kisémmizettjeként, kizsákmányoltjaiként látja és láttatja.

A toll és tinta világának (Móricz) polgára a kapitalista tömegtársadalom urbanizált értelmisége, aki írással keresi kenyerét, versenyben társaival. E világba elsősorban az iskolán keresztül vezetett az út. A magyar társadalom egyenlőtlen viszonyai azt eredményezték, hogy az alsó osztályok előtt ez az út el volt zárva, illetve akadályokkal volt teli. A cselédsorból származó népi költők a kiemelkedésüket bénító tényezőkre emlékezve joggal háborodnak fel a társadalmi egyenlőtlenségeken. Szocialista indulatukat a kizáró nemzetfelfogás antiszemita, nemzeti szocialista irányba tereli.

A népi irodalom szerzőinek másik csoportja másodgenerációs értelmiségiek, akiket középosztályba emelkedett családjuk gondosan taníttatott, s leendő érvényesülésük érdekében mindent megtett. A középosztályi értékrend az irodalmi ambíciókat nem fogadta egyértelmű elismeréssel. Aki ebből a közegből irodalmi pályára lépett, meg kellett hogy küzdjön családjá

ellenállásával, a deviáns minősítéssel. A népi kötődés tudata ebben a csoportban nélkülözi az elsődleges élményeket. Az azonosulás alapja a nosztalgia és az önazonosság bizonytalanságának oldására való törekvés, melynek része az antiszemitizmus révén megszerzett csalóka bizonyosságélmény.

Az antiszemitizmus fejlődéslélektani elméletei (Miller 1975) megoszlanak abban, hogy a végeredményt minek minősítsék. A pszichoanalitikus elméletek szerint kóros tünetről van szó, melynek gyökerei a tekintélyelvű családi szocializációban, a szexuális identitás fejlődésének zavaraiiban, és az önértékelés torzulásában keresendők. A szociális tanuláselméletek ezzel szemben a társadalmi beilleszkedés által kínált előnyös modellkövetés, utánpótlás szerepét emelik ki. A szociális kategorizáció elmélete a pozitívan értékelt társadalmi identitás megszerzéséhez szükséges megkülönböztetés és favoritizmus döntő szerepét hangsúlyozza. A kognitív elméletek a társadalmi csoportokról szerzett információszerezés reflektálatlan hibáit hangsúlyozzák ki, melyek különösképpen jellemzik kisebbségekről alkotott képet. A milióelmélet a társadalmi környezet uralkodó elvárásainak és normáinak konformizáló hatását tartja elsődlegesnek.

A kialakuló antiszemitizmus rétegei

Egyes szerzők írásait vizsgálva korábban már kísérletet tettünk a magyar népi gondolkodás antiszemita elemeinek rekonstrukciójára (Csepli, 1991, 1993). A maradandó műveket eredményező irodalmi tehetség, tündöklő kreativitás, és az ideologikus írásokat átható sztereotipikus, szimplifikáló antiszemita előítéletesség között feszülő ellentmondásra próbáltunk magyarázatot keresni. Úgy találtuk, hogy a polgárosodásban elmaradt magyar társadalom mérgezett közéletében az alkotóként hírnevet és elismerést szerzett írók és költők intellektuális felkészültségét aránytalanul meghaladta, amikor az orosz „intelligencia” szerep mintáit követve, gondolkodó közíróként nemzetnevelő küldetésre vállalkoztak. Feltehetően sem a szerzők, sem a bűvkörükbe került hívek nem voltak tisztában azzal, hogy az esztétikai szabályoknak megfelelő közlés professzionalizmusa semmiféle biztosítékot nem ad arra, hogy a merőben más mércék szerint megítélendő ideologikus, politikai és társadalomtudományos közlés pontos és szabatos marad. Az irodalmi közlésben helyénvaló nyelvi káprázat elégtelennek bizonyult a társadalom ügyeiről való nyilvános gondolkodás terén, melynek fő funkcióját Max Weber nagyon helyesen éppen a „varázstalanításban”, a káprázatoktól való megfosztásban látta. A népi írók és elvarázsolt híveik azonban nem olvasták Max Weber műveit.

Az önéletrajzokat végigolvasva tankönyvi pontossággal rekonstruálható a hétköznapi gondolkodás természetéhez igazodó antiszemitizmus kialakulása, melyet a szerzők későbbi ideologisztikus, politikai írásaikban reflektálatlanul felhasználtak. Figyelembe kell venni, hogy a szerzők és a velük egy hiten lévő hívek mindig is tiltakoztak az antiszemita minősítés ellen. Ez a tiltakozás nem minden esetben vehető komolyan. De ha el is hinnénk, a tiltakozás csak növeli a bajt, ugyanis azt implikálja, hogy van egy „megengedhető” és egy

„megengedhetetlen” antiszemitizmus. A később bekövetkezett fejlemények ismeretében ezt a megkülönböztetést joggal elvethetjük. De ha feltételezzük is, hogy a „végleges megoldás” a korban élők számára elgondolhatatlan volt, a parttalanul áradó gyűlölettömeg tolerálhatatlannak tűnik. Miként akadtak számosan a népi írók és mások között is, akik semmiféle antiszemitizmussal nem voltak hajlandók kompromisszumot kötni. Ebben az összefüggésben az antiszemitizmusra immúnis politikai szocializáció feltárása sürgető feladatnak tűnik.

Kategorizáció, etnocentrizmus, xenofóbia

Az iskolába bekerült ambiciózus gyermek számára („anyám gépfegyvere: tiszta egyesnek kell lenned”) kategorizációs alapélményt képezett annak felismerése, hogy egyes osztálytársai nem olyanok, mint ő. A kategorizáció során a saját csoporttal való azonosulást erősíti az idegenségérzetből táplálkozó ellenérzés.

Két óriási széttölcésről piszkos fül között egy mindig taknyos, képtelen részletességgel piszkos, sok bűzű, vézna zsidógyerek nyomorlott, ez volt Spatz Herman. Hihetetlenül buta volt szegényke és minden szájnyitása óriási derűtséget hozott elő az osztályból.

Ki a legelső magyar ember?

Így felelt: Mózes. (9. 218.)

Ennek a sötét, megtaposott gyermeknek minden tartalma, egész élete, minden perces végzetes igézete: ortodox vallása volt. Néha ragános padjában elkezdte hajlongani, rángani irtózatot imája tornáját, és ilyenkor ez a kis ordas ima barom olyan véres szemekkel horgozott felénk, hogy ellúdbőröztünk a közeléből. (9.119.)

IV. Rákóczi Ferenc második vagy harmadik gimnazista volt, III. Rákóczi Ferencnek, egy vidéki jegyzőnek a fia. Rengetegül piszkos, maszatos, lusta, sunyi, buta zsidógyerek volt. Még az édesapja arca is ötfelvonásos tragédiává árnyékosodott, amikor fajfenntartásának eredményére ránézett. (9. 437.)

Megvetéssel vegyes szájalommal nézem a zsidókat. Van néhány zsidó kereskedő is a faluban, ezeket is lenézzük, hiszen olyan foglalkozásuk van, ami igazi, jóra való emberhez, magyar emberhez nem méltó. (2. I. 85.)

A zsidók szabadabbak, természetesebbek. Azt is látom, hogy irodalom, művészet iránt inkább érdeklődik a zsidó, mint a keresztény. (3. I. 299.)

Akármennyire benne élnek is zsidó ismerőseim a város életében, mégsem érzem őket magyarnak. (3. I. 308.)

Ahogy beszélnek, gondolkodnak, viselkednek, amiért lelkesednek, s ami közönyösen hagyja őket, mind mind egészen más, mint az én világom. (3. I.308.)

Legközelebbi játszóhely a zsinagóga kopár udvara volt. (Veszedelemes játszóhely). (2. 107.)

A rabbinus, mint egy fehér hollót, egy pillantással észrevett és kiutasított. Pedig akkor került oda, nem ismerte a fiúkat, engem azonban megismert. Amióta ködbarátaim, a titkos gépfegyverraktárakkal végképp elenyésztek, mély vágy volt bennem valóságos barátok után.

Faragóékkal azonban csak leckére, tánciskolára lehetett barátkozni, legszebbre nem volt bennök visszhang. Most már erre is azt gondolom, azért, mert zsidók (5. 158.)

A saját csoporthoz való tartozás pozitív és a másik csoport negatív értékelésének elválaszthatatlan egységében csírázik elő az antiszemitizmus.

Vallási antiszemitizmus

Az antiszemita kategorizáció annál is erősebb, mivel egyszerre két nagy hatású kategória hatását kopírozza egymásra. Az idegenségérzetet eredményező másság élményét a nemzeti és a vallási különbözőség egyidejű észlelése hozza létre. Mindkét megkülönböztetés gyökerei a kollektív tudattalanba nyúlnak. A magyar nemzeti azonosulás etnocentrikus elemeiben a születő társadalmi identitás törzsies rétegei erősödnek meg. A keresztény vallási identitás pedig a kora középkori zsidóellenesség irracionális irtózataival telíti a keletkező antiszemita előítéletet.

Hallom, hogy Piroska apja tanító a zsidó iskolában, s kántor az imaházban. Ez megrémít. Julcsa néni, a cseléd, a kocsis, Fischer bácsi mind arról beszél, hogy a zsidótemplomban öreg szakállas zsidók keresztény kisgyermekeket szoktak megölni az ő Húsvétjük alkalmából, vérért lisztbe keverik és pászkába sütik. Amikor apám zsidó tisztelői szokás szerint pászkát küldenek ajándékba, gyanakodva vizsgálom, hátha gyermekvér van benne. (3. I. 77-78.)

A gyűlölet mindig fellángol ellenük, valahányszor hittanórán szó esik róla, hogyan feszítették keresztre, hogyan csúfolták. köpdösték, és kínozták a zsidók Jézust. (3. I. 85.)

A kettős kategorizáció révén elsáncolt identitás folyamatos védelemre és megerősítésre szorul. Ezt a feladatot látja el az ellenséges szándék kivetítése.

Projekció

Az ellenséges projekció jóvoltából a másik csoport ellen irányuló negatív értékelés és megkülönböztetés ódiума a megkülönböztetés és szenvedő alanyaira hárítható. Az áldozat hibáztatása révén enyhül az agresszió morális terhe, sőt mi több, indokoltnak tűnik a megkülönböztetés fenntartása.

Mi rengeteg derűltséggel vettük körül, de ő gyűlölt és megvetett mindegyikünket. És ebben a piszkos, torz, buta kis embercafatban mégis hihetetlen erővel s valami ősi visszafizető bosszúvágyással élt az egész ötezer éves zsidóság. (9. 119.)

Nem akarom ide írni, hogy miket mondott tette indoklásául (ürüléket tett a vízbe — A szerk.), mert romlottságnak és gyűlöletnek ez a tébolyult megnyilvánulása mégiscsak rendkívüli volt. Pedig meg kell jegyezmem, és ezt a mondásom a kollégium minden diákja igazolja, hogy a mi iskolánkban nem csak hogy nem volt semmi zsidózás, de soha senkinek esze ágában sem volt, hogy bármiben is különbséget lehet tenni magyar és zsidó fiú között. Én pedig akkor még az

emberi egység nagy álmának első, szűziesen tapasztalatlan, teljesen korlátlan formáját éltem.. (9. 437-438.)

Nem mi, ők tesznek velünk szemben különbséget, s mi mást tehetnénk. (9. 438.)
Zsidó iskolatársaimra, Isten látja lelkemet, egy pillanatra sem gondoltam. Egyik sem galíciai, egyik sem batyuzó, egyik sem hadseregszállító, s mindegyik kész meghalni a hazáért természetesen. Mégis, egy akarattal ellenem fordulnak (3. I. 260.)

Szexualitás

A nemi identitás érésevel egybeeső antiszemita kategorizáció és sztereotipizáció kialakulása a személyiségfejlődés mélyrétegeit érintheti. A zsidó fiúk és lányok érzéki kihívást jelenthetnek a serdülő fiú számára, mely jelentős feszültségtömeget visz be a sarjadzó nemi identitásba.

A fiúk iránt érzett „kis érzéki gyöngédség”, rajtuk észlelt zavarba ejtő, „kifejezett vonzódás” (6. 32. 15.) elfojtódik. Az antiszemita kategorizációval kibogozhatatlanul egybeszövődött elfojtott homoerotikus kísértések tudattalan paranoid tendenciák kiindulópontjaivá válnak.

A lányok vonzását az idegenség fokozza, de egyben ambivalenciával telíti.

Érzéseim Piroska iránt rendkívül ellentétesek Megmagyarázhatatlan forró vágy és ingerlő idegenség. Nevének, szépségének csodálata, és egyben lenézése. (3. I. 78.)

Egy lány kivételével csak zsidó lányokba vagyok szerelmes. (3. I. 299.)
Zsidó lány a családukban... elképzelhetetlen. Félzsidó gyermekeink lesznek. Ez rettenetes. Görbeorrú, lapátfülű, lúdlábú fiatalember, félig az orrán át beszélő, köntörfalazó, kínos szabályossággal, mint egy kereskedelmi levél. Ezek legyenek a sógornőim, ez legyen a sógorom, ilyenek legyenek a gyermekeim? (3. I. 303.)

A különböző szexuális elfojtások révén az etnocentrikus alapon történő xenofób különbségtevés kognitív kontúrjai elmosódnak, az értelem által hozzáférhetetlen és kontrollálhatatlan büntudattal telítődnek. A keletkező szorongás az antiszemita előítélet agresszív tartalmainak soha nem apadó forrásává válik.

Frusztráció

A tudattalan szexuális indítékok mellett az önérvényesítés próbái is táplálják az agresszivitást. Az ambícióktól fűtött fiúknak kíméletlen versenyben kell helytállniuk az iskolában. Ahol a középosztályi státus továbbörökítése a tét, ott klasszikus versenyhelyzet alakul ki tanulók között. A kettős kategorizáció folytán megmerevített társadalmi identitás árnyai óhatatlanul rávetülnek a versenyhelyzetre. A konfliktus megélése során kiejtődnek a személyes összefüggések, és az elszemélytelenedő előítélet tolakodik helyébe.

Ennek az előítéletnek központi magja a másik csoport tagjaiban észlelt ambíció, teljesítménykényszer és sikerorientáció felismerése. Az osztálytársak egyéni vonásai eltűnnek

az előítélet homogenizáló prizmáján keresztül. (6. 99.) Ahol valójában jó jegyekért és tanári elismerésért természetes módon versengő diákok vannak, ott az előítélet kíméletlenül előretörő kollektív akaratot láttat, mellyel szemben az ellenlábás magát esélytelennek tudja. Misztifikáló látszat keríti hatalmába, melynek szervező eleme a másik csoportnak tulajdonított, történelemfeletti kohéziós erő, paranoid változatban összeesküvés feltételezése. Ez a feltételezés önfelmentő, önsajnáló magyarázati kényszerként mindig működésbe lép, amikor csak az egyén kudarcot él át.

Ha azt mondja valaki huszonegy éves koromban, hogy a legotrombább, legsúlytalanabb zsidó író vagy költő is lángelmévé avattatik, mert zsidó, s a legsúlyosabb magyar lángelme is csak foggal, körömmel, megaláztatással és némasági fogadalommal juthat napvilágra, kinevetem. (3. II. 189.)

Az antiszemita magyarázat pályája tragikusan alakul azoknak a népi íróknak az esetében, akik önmagukat az iskolában nemcsak magyarként, keresztényként, hanem szegényként is kell hogy definiálják. A személyes frusztráció indoklásául szolgáló antiszemita előítélet alapját ez esetben hármas kategorizáció képezi.

Bleyer Ernőnek, a dúsgazdag zsidó földbérlő fiának volt egy kettőse, mégis kapott jutalomkönyvet, én meg, a szegény fiú, semmit sem kaptam. (2. 123.)

De hát én se Weiszbrun Ignácka nem voltam, se pedig Höchl Konrádka. Én rettenetesen elhagyatottan, csak egy korai elhalt bihari juhásznak a fia voltam... (7. I.101.) Micsoda világ volt ez. Micsoda kilátások a számunkra. Hogy minden fórum és minden pozíció elérhető, úgy gazdasági, mint szellemi téren, hiszen a csicsókától kezdve a repülőgépig mind nekik hozták a hasznot s a Talmudtól kezdve az Új Időkig minden tintába cseppent gondolat jóformán az ő érdeküket szolgálta, akár gondolkodók, akár bankárok, akár szatócsok voltak. (7. I. 246.)

Úgy éreztem magamat, mintha a régi kisbojtár volnék, kit a véletlen belódított valami kastélykertbe, hol nagyhangú úrifüük hancúroznak, s amikor meglátják kezemben az én ritka szép pillangómat, eltépik tőlem, hogy nekem, mint bojtárnak, nincs jogom olyan szép lepkét megtartanom. (7. II. 157.)

A szociális kategorizáció indulati forrását tápláló reális igazságtalanságtudat antiszemita konstrukcióba kerülve végzetesen eltorzul.

Politikai antiszemitizmus

A frusztráció misztifikált, előítéletes kognitív feldolgozása mind a középosztályi származás, mind a szegényparaszti származás esetében politikai antiszemitizmust eredményezhet, mely szélső esetekben a nyílt nemzetiszocialista azonosulásig, más esetekben ahhoz a paradoxonhoz vezetett, melyet az üldözés ellen Németh László házában menedéket kereső

ZeIk Zoltán a következőképpen fogalmazott meg: „Olvasom a házigazda műveit. Így belemélyedve látni, terheli felelősség őt is azért, ami most itt folyik.” (Illyés, 1987.)

Kapitalistát kellett volna írnod!

Hát van olyan kapitalista Magyarországon, kit meg sem kereszteltek, körül sem metéltek? kérdezem gúnyosan. (2. 26.)

Azt ekkoriban nem tartom igaznak, hogy a magyarság életének minden fontos stratégiai pontját zsidók tartják megszállva. (3. II. 188.)

Ez az én népen: a munkás, a csendőr, a katona, ő az idegen, a zabáló, nyereszkes zsidó az úr, ő neki dolgoznak, őt őrzik. (1.21-22.)

Bizony jól imádkozott a kis szatócs. Leszármazottainak nem kellett tőköt sütni az udvar közepén, ganétűznél, és nem kellett egynek se egy kis ingyen döghúsért esdekelnie. Megadott nekik minden jót és minden úri állapotot a magyar nép türelmes verejtéke. (7. I. 179.)

Az önéletrajzok vonatkozó részeit áttekintve azt mondhatjuk, hogy az antiszemitizmus iránt nem immúnis magyar népi írók politikai szocializációjában az előítéletesség kialakulása során számon tartott mindegyik említett tényezőnek szerep jutott. Az egyes esetekben persze az egyes tényezők szerepe különböző súllyal jelentkezhetett.

Az antiszemitizmus, mint minden csoportközi előítélet, a másik embert elszemélytelenítve és eltárgyasítva negatív kontextusba helyezi, mely ha egyszer létrejön, megállíthatatlan, végzetes következményekre vezethet. Ha a visszaemlékezésekből vett idézetek alapján az antiszemitizmus kialakulását döntő pontján akarjuk megragadni, azt mondhatjuk, hogy a visszaemlékezőkből eredendően hiányzik az empátia és az igazságérzet. Soha, sehol egy percre sem merül fel, hogy miként festhet a helyzet a másik fél oldaláról nézve. Nem gondolnak bele abba, hogy alaptalanul súlyosan becsmérlő kijelentéseket tesznek másokra, melyeket aligha tűrnének el, ha rájuk vonatkoztatva állítaná bárki is. Egyes-egyedül csak az van ebben a világban, amit a visszaemlékező lát, érez és gondol.

A gyermekkor árnyai

A népi írók a huszadik századi magyar irodalom javát alkották. Nem mindennapi tehetségük kiváló lírai, drámai és epikus műveket eredményezett. A művek a legtöbb esetben mentesek maradtak szerzők társadalomlátását jellemző politikai antiszemitizmus kliséitől. Ahol az antiszemitizmus művekbe is beszivárgott, ott az esztétikai színvonal csökkenése, a hitel csonkulása lett az ár.

Amikor Magyarországot 1944-ben megszállta a német hadsereg és a kollaboráns kormány engedelmes hatóságai aktív segítséget nyújtottak a zsidónak minősített magyar állampolgárok deportálásához, a korábban antiszemita nézeteket valló népi írók többsége megrettent, és szembe próbált szállni a viharral, melynek feltámasztásában részes volt.

A Holocausttal foglalkozó irodalom megoszlik abban a kérdésben, hogy a modern állam apparátusát igénybe vevő, példátlan méretű tömeggyilkosság eleve elhatározott tervet követve ment végbe, vagy inkább az események lavinaszerű mozgása idézte elő. A magyarországi események az institucionalista magyarázatok érvényét látszanak alátámasztani. A pusztító gépezet azonban nem lendülhetett volna mozgásba, ha megelőzően nem alakul ki az antiszemita agresszió kultúrája, melynek megteremtésében egyes népi írók felelősége kétségtelen. E terhet nem oldja, hogy a vészidőszakban a szolidaritás, segítségnyújtás, emberiesség számos példája nyilvánult meg, azok részéről is, akik korábban helyeselték a felvilágosodás visszavételét, és az antiszemita politikai retorika aktív részesei voltak.

Kinőtték-e a népi írók a gyermekkorban kialakult, és felnőttkorban rögzült antiszemitizmust? Azt hihetnők, hogy a rettenetes 1944-es évet a magábaszállás és a bűnbánat évei követték. A népi írók újrászerveződött folyóirata 1946-ban adott helyet a nemzedék nagyszabású, katartikus erejű önvizsgálatának, melyet paradox módon az az ember írt meg, akinek legkevesebb oka volt arra, hogy kritikusan vizsgálja felül korábbi irodalmi és politikai munkásságát (Bibó, 1946.)

A korszakos írást a hallgatás és a racionalizáció évtizedei követték. Egyes önéletírások újra megjelentek. A szövegeket azonban a szerzők és a szerkesztők gondosan kikozmetikálták, eltüntetve a kirívó antiszemita utalásokat. A gyermekkor újraíródott.

Mire megnyíltak a korábban elzárt könyvtári részlegek, megszűntek az öncenzúrára hajtó ideológiai és politikai korlátozások, a népi írók már nem éltek. Utódaik nem vették magukra a bűnbánat terhét.

Az 1990-ben hatalomra került politikai erők azt feltételezték, hogy ott folytathatják a kulturális, pszichológiai és morális normatívákkal operáló nemzeti narratívát, ahol az 1944-ben megszakadt. A felelősség áthárításának korábban csak az informális diskurzus kereteiben hangoztatható mintáit zajos nyilvános diskurzusban tárták a magyar társadalom elé. Négy év alatt kiderült, hogy ha a posztnépi irodalmi elit nem is tanult sokat, a magyar társadalom felnőtt. Az esztétikum álcájában történő félművelt elmélkedés, a többséginek hazudott hatalmi megbízás pozíciójával visszaélő ideologikus ítélezés katasztrofális vereséget szenvedett. A magyar választók 1994-ben kiszabadították magukat a nemzeti narratíva fogságából.

Köszönetnyilvánítás. Köszönetemet fejezem ki Darvas Róbertnek (Ann Arbor), akivel folytatott beszélgetéseim jelentős mértékben megkönnyítették e cikk megírását. A következtetések felelősége persze engem illet.

Bibliográfia:

Armstrong, J., 1982. Nations before Nationalism. Chapel Hill, North Caroline Press.

Bibó, I., (1946) 1986. Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. In: Válogatott tanulmányok, II. Budapest, Magvető Kiadó. 698-704.p.

Breully, J., 1982. Nationalism and State. London, Manchester University Press.

Csepli, Gy., 1993. Bűvészinások. A népi gondolkodás paradox antiszemitizmusa. Kritika, vol. 8. 11-12.p.

Csepli, Gy., Erdélyi, J., 1991. A fascist poet and his Sources of Inspiration. Poetry and National Socialism in Hungary. In: Larsen, S. U., Sandberg, B. (Eds.): Fascism and European Literature. Frankfurt am Main, New York, Peter Lang. 257-267.p.

Hroch, M., 1985. Social preconditions of national revival in Europe: a comparative analysis. Cambridge, Cambridge University Press.

Illyés, Gy., 1987. Naplójegyzetek. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó. 31.p.

Milner, D., 1975. Children and Race. London, Penguin.

FELHASZNÁLT ÖNÉLETRAJZOK:

- (1) Erdélyi, J., 1943. Fegyvertelen. Önéletrajz. Budapest, Turul.
- (2) Erdélyi, J., 1942 A harmadik fiú. Budapest, Turul.
- (3) Kodolányi, J., 1940. Süllyedő világ I-II. Budapest, Atheneum.
- (4) Kodolányi, J., 1970. Süllyedő világ I-II. Budapest, Magvető.
- (5) Németh, L., 1943. Magam helyett. Tanulmány az életemről. Budapest, Turul.
- (6) Németh, L., 1977. Homályból homályba I. Budapest, Magvető és szépirodalmi.
- (7) Sinka, I., 1942. Fekete bojtár vallomásai. Budapest. Magyar Élet. I. 1944. II.
- (8) Sinka, I., 1987.Fekete bojtár vallomásai. New York, Püski.
- (9) Szabó, D., 1944. A bölcsőtől a koporsóig. Életem, születéseim, halálaim, feltámadásaim. Budapest, Pantheon.
- (10) Szabó, D., 1965. Életem. Budapest, Szépirodalmi. (Szerkesztette és bevezetővel ellátta Nagy Péter)